

Autor : Sara Meszaros
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za sociologiju
kernemma@net.hr

UDK: 355.4(497.1):329.17

BALKANSKI BARBAROGENIJ: PROBLEM ETNICITETA U ANALIZAMA RATA NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE

SAŽETAK

Zbog čega se analize rata na području bivše Jugoslavije provode kroz problematiziranje etniciteta osnovno je pitanje koje se razmatra u tekstu. Posebna je pozornost usmjerena na, geopolitičkim prostorom kontekstualiziranom, prihvaćanju etničnosti kao nepolitične/pretpolitične i patrijarhalne kategorije. Iznesen je stav da je geopolitička kontekstualizacija prostora, odnosno činjenica da se područje bivše Jugoslavije smatra "balkanskim" i "istočnim", rezultiralo korištenjem pripadajućih geopolitičkih diskursa u analiziranju etničnosti. Razmatra se i fenomen reproduciranja geopolitičkih diskursa.

Prihvatanje etničnosti kao nepolitične/pretpolitične kategorije očitovano je kroz retoriku pripisane anakronosti nezapadnom nacionalizmu. Naime, ova se područja smatraju hendikepiranima vlastitom kulturnom, etničkom, religijskom i identitarnom heterogenošću. Anakronost je osobito prisutna u stavu službenog antinacionalizma.

Prihvatanje etničnosti kao patrijarhalne kategorije dio je retorike pripisane muževnosti nezapadnom nacionalizmu. Riječ je o podržavanju patrijarhalne vizure nezapadnjačkog svijeta negiranjem ili zanemarivanjem mogućnosti različitih etničkih/nacionalnih/etnoreligijskih identifikacija žena, odnosno njihove aktivne i svjesne participacije u takvim društvima.

Balkanski barbarogenij imaginarni je konstrukt koji objedinjuje sve važnije elemente etniciteta unutar orijentalističkog i balkanističkog diskursa, istovremeno stvarajući okcidentalistički diskurs, u kojem bezidentitetnom i dekadentnom proglašena Europa postaje prostor misije.

KLJUČNE RIJEČI

anakronost, etničnost, maskulnost, rat na području bivše Jugoslavije

1. ETNICITET I RAT NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE

Paušalan govor o etničkom unutar diskursa o etničkim sukobima postaje

ideološki kontaminiran u onom teorijskom trenutku kada se nacionalističkim političkim strategijama započeti međunacionalni sukobi, očito političke naravi, tretiraju kao pretpolitički i nepolitički, a ne kao

- svezak VI, broj 10, rujan 2005.

33

suvremeni društveni sukobi (Vrcan, 1999). Ta ideološka kontaminacija postaje transparentna u metodi odabira sukoba o kojima se govori kao o etničkim – a gdje se ujedno sugerira kako je riječ o sukobima koji pripadaju barbarskom i još nedovoljno civiliziranom svijetu nemodernog i predmodernog društva (Vrcan, 1999). Metoda odabira sastoji se u geopolitički svjesnom pripisivanju etničkog nestabilnim područjima. Taj se pojam ‘nestabilnost’ odnosi na ona područja koja predstavljaju kolaž različitih kulturnih, etničkih, vjerskih, političkih i razvojnih identiteta, zbog čega se smatra nemogućim ostvariti visoki stupanj unutarnje stabilnosti, a osim najčešćega poluperiferijskog ili periferijskog položaja, obilježava ih izrazita ovisnost o globalnoj raspodjeli moći i svjetskim razvojnim trendovima (Dragojević, 1999). Područje bivše Jugoslavije se nedvojbeno smješta negdje među nestabilne teritorije; problem etniciteta smatra se ključem retorike čitavoga njezinog područja.¹

Ono što ovaj tekst analizira je problem etniciteta predstavljen u analizama rata na području bivše Jugoslavije. Konkretno, razmatraju se elementi orijentalističkog i balkanističkog diskursa prisutni u razmatranju etniciteta. Razlog posebne usmjerenosti na elemente orijentalističkog i balkanističkog diskursa izvediv je iz teze Todorove prema kojoj “za razliku od orijentalizma, koji predstavlja diskurs o imputiranoj opoziciji, balkanizam je diskurs o imputiranoj dvosmislenosti”. Usprkos rasnoj neodređenosti, za Balkan se smatra kako se ipak nalazi s ove strane zamišljene granice između temeljnih suprotnosti bijeli – crni i Indoeuropljani – ostali, vjerojatno zahvaljujući činjenici da povijest Balkana nije obilježio izričiti kolonijalni status

(Todorova, 1999). U usporedbi s Balkanom, Orijent je uvijek pretkolonijalan, kolonijalan ili postkolonijalan, dakle određen kolonijalnošću – što mu jednoznačno određuje status u odnosu na zapadnu kolonijalističku maticu (1999:39). Balkan je povremeno/ često istočno; Orijent je uvijek istočno. Za područje bivše Jugoslavije smatra se shodnim koristiti i jedan i drugi diskurs. Analiza razloga tome uključena je u sam tekst. Tematski, etnicitet se analizira kroz one radove koji ga povezuju s anakronošću te one koji ga povezuju s maskulinošću. Drugim riječima, riječ je o analizama koje sugeriraju nepostojanje etniciteta izvan okvira zaostalosti ili muževnosti. Iako je neupitno da “kod nas u određenim znanstvenim krugovima i političkom diskursu još uvijek dominiraju shvaćanja etničnosti kao primordijalne, izvorne i stamene jezgre naroda i njegove kulture” (Rihtman-Auguštin, 1999:183), kao konačno pitanje postavlja se razlog takvog shvaćanja etničnosti u analizama spomenutog rata.

U kontekstu korištenja orijentalističkog i balkanističkog diskursa u analizi etniciteta, teorijsku zanimljivost zacijelo predstavlja postojanje srednjoeuropskog diskursa, unutar kojeg je 1980-ih uobličena predstava o suštinskoj razlici između Istočne i Srednje Europe, i unutar koje je s prestankom postojanja Istočnog bloka, Balkan, uz Rusiju, postavljen kao konstitutivna drugost Srednje Europe² (Todorova, 1999). Srednjoeuropski diskurs predstavlja primjer načina na koji se provodi hijerarhizacija određenoga zamišljenog ili stvarnog prostora, odnosno korištenja retorike prostora u kreiranju drugog. Takvi unutrašnji orijentalizmi i balkanizmi našli su svoje mjesto i u analizama rata na području bivše Jugoslavije.

¹ Uostalom, nacionalno pitanje, sa zapadnjačkog stajališta, predstavlja samu bit istočne Europe (Banac, 1987).

² “Takva Europa ne postoji bez normativnih značenja kakva se nadaju iz pojedinih pastiša autonomne kulturalne sfere, prostora odvojena od Balkana, rimsko katoličko-habsburške Srednje Europe nasuprot pravoslavnoj i muslimanskoj tradiciji jugoistočne Europe” (Delanty; prema Paić, 1999:125).

2. ANAKRONOST

Karakterizacija etničke kompleksnosti Balkana kao isključivo problematične, bliska okcidentalističkom opravdanju imperijalnih misija na Orijentu orijentalnom zaostalošću (Said, 1999), prisutna je od samog početka korištenja termina balkanizacija, krajem Prvoga svjetskog rata, kao procesa raspada prethodnih geografskih i političkih cjelina po nacionalnoj osnovi na nove, i po pitanju opstanka, problematične države (Todorova, 1999). Uporaba termina bila je aktualna i tijekom procesa dekolonizacije, da bi se sljedećih desetljeća balkanizacija u potpunosti odvojila od Balkana i paradigmatički bila vezivana s raznovrsnim problemima - multikulturalnosti, pretjeranom specijaliziranosti, postmodernizmom, postkomunizmom, pa čak i postala sinonimom za dehumanizaciju, deestetizaciju, uništenje civilizacije. Do najnovijeg vala korištenja termina dolazi krajem Hladnog rata, kada se jugoslavenski rat uporno označava balkanskim, a događaji u Jugoslaviji znanstveno tumače u širem balkanskom kontekstu³ (Todorova, 1999). Dekontekstualizaciju termina Balkan, balkanski i balkanizacija Todorova (1999) uočava u onome što naziva procesima ekstrapolacije – gdje se mnoštvo nepoželjnih i neukusnih pojava koje podsjećaju na obrasce iz balkanske stvarnosti ili, najčešće, na konstruirane slike Balkana, imenuju balkanskima – kao i procesima interpolacije – gdje realnost mora odgovarati iskonstruiranoj oznaci, a zatim se na realnost povratno odbijaju autonomni učinci označitelja. Imaginarni teorijski zahvat, u kojem bismo tvrdili kako je rasističko nasilje normalan način rješavanja činjenično postojećih rasnih napetosti u zapadnim zemljama, ostaje imaginarni prvenstveno zbog činjenice nepostojanja predodžbenog

okvira u kojem bi Zapad bio predstavljen/ predstavljao se kao, primjerice, razbludno nasilan prema određenim skupinama useljenika/građana. Prihvatljivo je tvrditi kako je “(...) formiranje etničkih grupa i rastuća raznolikost relativno lako prihvaćena u nekim zemljama, dok je u drugima rezultat bio marginalizacija i isključivanje” (Castles i Miller, 2003:220). Iako je riječ o, s obzirom na ustaljeni obrazac prisutnosti elemenata balkanističkog, orijentalističkog i okcidentalističkog diskursa u znanstvenom i političkom predstavljanju Balkana, Orijenta ili Zapada, zahtjevnom zahvatu, razumijevanje konkretnih događaja uvjetovano je kritičkim pristupom takvim geopolitičkim diskursima.

S obzirom da je tekući val etničkih previranja odgovor na pretežno neetničke i nenacionalističke principe formiranja država tijekom 20. stoljeća, iako to ne podrazumijeva tvrdnju kako takve etničke reakcije nude alternativne principe za političko restrukturiranje svijeta u ovom stoljeću (Hobsbawm, 1993), u slučaju jugoslavenskog rata nužno je prestati uzroke sukoba objašnjavati u terminima duhova Balkana, prastarih balkanskih neprijateljstava, praiskopskih kulturnih matrica, već koristiti ona ista znanstvena mjerila koja Zapad, kao prominent orijentalističkog i balkanističkog diskursa, primjenjuje na sebe – samoopredjeljenje, državljanstvo, prava manjina, vjerska i etnička autonomija, secesija, ravnoteža između malih i velikih nacija, uloga međunarodnih institucija, ... (Todorova, 1999). Nije nevažno naglasiti postojanje napetosti i među autohtonim etničkim grupama i u brojnim zapadnim zemljama, primjerice Belgiji, Španjolskoj i Kanadi⁴ (Tatalović, 1995), kao i činjenicu kako osim autohtonih etničkih skupina značajno pitanje

³ Vidi, primjerice; Glenny, Misha(1992) *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*. London: Penguin Books.

⁴ Valonsko-flamanski odnose u Belgiji karakteriziraju političke tenzije fluktuirajućeg intenziteta; Španjolska, kao višenacionalna država, s autohtonim manjinskim Kataloncima, Baskima i Galicijcima, od kojih Baski provode brojne terorističke akcije, još uvijek nije riješila nacionalno pitanje; Kanada još uvijek nije riješila problem Quebeqa, koji predstavlja mogući detonator kanadskog raspada (Tatalović, 1995).

predstavljaju i, intenzivnim migracijama nastale, nove etničke manjine kao izravna posljedica zapadnog prodora u nezapadna društva, što je u njima izazvalo duboke promjene, najprije kroz kolonizaciju, a zatim kroz vojno uplitanje, političke veze, Hladni rat, trgovinu i investicije (Castles i Miller, 2003). Usprkos ozbiljnoj prisutnosti rasizma, rasističkog nasilja, kao i porasta anti-imigrantskog ekstremizma u zapadnim zemljama (Castles i Miller, 2003), pojava nacionalističke ideologije uokvirene nekim oblikom, iz kulture ili religije, izvedene retorike (europsko bure baruta) dovoljna je da bi i neka od znanstvenih objašnjenja pribjegavala pojmu iracionalnosti (Bakić-Hayden, 2001) kao uzroku sukoba ili etničke mržnje (Županov et al., 2004) kao načinu razrješavanja sukoba na egzotičnom i anarhičnom Balkanu.⁵

Na taj je način zapadnoj političkoj eliti pružena barem djelomična izlika za diplomatsku nesposobnost u rješavanju krize u Jugoslaviji i greške koje su učinjene pri pokušaju pronalazjenja takvih rješenja⁶, a značajne su i u svrhu postavljanja kontrapunkta pojavama poput skinheadsa, neofašista, ekstremističkih i ksenofobičnih stranaka na Zapadu, popularizirajući stereotipe koji ističu razliku između zapadnoeuropske civilizacije i divljeg Balkana (Županov et al., 2004). Međutim, čak ni kritički pristup toj kvaziteoriji etničke mržnje ne znači nužno i njezino potpuno odbacivanje kao mogućega izravnog uzroka rata, a samim time, niti potpuno odbacivanje elemenata orijentalističkog i balkanističkog diskursa – već može značiti i njihovu primjenu. Naime, Županov i drugi (2004) smatraju kako hrvatsko-srpski sukob nije

moguće interpretirati kao stoljećima stari sukob zasnovan na nagonskom jer “(...) mržnja između Srba i Hrvata nije postojala prije stvaranja jugoslavenske države 1918. godine” (115), ali navode kako bi spomenuta fraza stoljećima stare etničke mržnje ipak adekvatno mogla objasniti albansko-srpske sukobe na Kosovu. Takvo svodenje sukoba na nagon i mržnju, zanemarujući mogućnost, primjerice, politizacije određenoga povijesnog događaja, doprinosi reproduciranju geopolitičkih diskursa⁷. Riječ je o postupku kojim se unutar prostora koji je prethodno označen određenim geopolitičkim diskursom uspostavlja hijerarhizacija tog prostora. Izgradnja reproduciranih geopolitičkih diskursa, u nekoliko inačica balkanskih predstava o sebi, tekla je, bez izuzetaka, naspram orijentalnog drugog – s tim da je taj drugi moglo biti Otomansko carstvo, ali isto tako i neki balkanski susjed (Todorova, 1999). Problem hijerarhizacije prostora strogo je vezan uz rasnu, a ne zemljopisnu, komponentu – za svakoga je posebno onaj drugi hibrid; čistoća je ključ zauzimanja najvišeg položaja u hijerarhiji.

Tako su u kontekstu reproduciranja orijentalističkog i balkanističkog diskursa uvjerljivo najprisutniji balkanski nacionalizmi kao postotomanski fenomeni, gdje se sve nacionalistički opismenjene etnoreligijske skupine kao nacije izgrađuju supostavljanjem i suprotstavljanjem otomanskom nasljeđu. Otomansko nasljeđe, kao mjesto odmaka i zazora, predstavlja ono zajedničko za nacionalizme tog geopolitičkog područja. Riječ je, naravno, o zajedničkoj kulturnoj, političkoj i povijesnoj pozadini aktualnih fenomena, ne i o zajedničkim nagonima, dušama i sudbinama.

⁵ Na putopis engleske spisateljice Rebece West, koja 1930 – ih piše kako su Hrvati narod zagađen najgorim mogućim kulturnim utjecajima, a Bošnjaci anakron turski zaostatak i slijepa ulica povijesti, nekritički će se pozivati mnogi novinari i publicisti koji su pisali o raspadu Jugoslavije i ratu u Hrvatskoj i BiH – prenoseći sliku Balkana kao košmara u kojem se već šest stoljeća, od Kosova, ništa nije promijenilo (Žanić, 1998).

⁶ Iako se takve greške ne smatraju podložnim kritici stoga što je *zapadnjačka prisutnost uvijek dobrovoljna*.

⁷ Reprodukcijski balkanizam ili unutrašnji balkanizam originalno je pojam koji koristi Todorova (1999).

Temeljna je karakteristika balkanskog nacionalizma⁸ upravo nelegitimno korištenje Otomanskog carstva od strane političara i intelektualaca kao dežurnog krivca za sve svoje nesreće i pogreške (Todorova, 1999). Na taj je način sačuvana zamrznuta i nepromjenljiva uniformna predstava o muslimanskoj zajednici⁹. Kršćanski su se narodi Balkana počeli sporazumijevati jezikom nacionalizma, dok je stav prema muslimanima ostao u domeni neizdiferenciranog diskursa između vjerskih zajednica. S druge strane, nemogućnost prilagođavanja muslimanske zajednice nacionalnom ključu ostavila je tu zajednicu izvan procesa konsolidiranja nacija, pa iako islam nije postao alternativni oblik nacionalne svijesti¹⁰, muslimanska je sfera postala prihvatljiva alternativa za asimilaciju¹¹ (Todorova, 1999). Percipiranje islama kao atavizma (Said, 2003) u kontekstu etničke identifikacije pretvara se u kontekstu postkomunističkog nacionalizma

u atavizam koji se ponovno budi. Epilog je bivše Jugoslavije, naime, potraga za starim linijama razgraničenja koje će biti korištene za izgradnju novih političkih identiteta, drugim riječima pokušaj obnove izvornih identiteta što su prethodili zajedničkoj državi (Bakić-Hayden, 2001). Postavljanje balkanske arkadije naspram trulog Zapada (Žanić, 1998) jedan je od takvih pokušaja.

3. MASKULINOST

Oprisutnjivanje etniciteta kao maskulinog korištenjem retorike slične seksualiziranim demonologijama uočljiva je u nizu analiza rata na području bivše Jugoslavije. Dok različite seksualne demonologije unutar utjelovljene dimenzije rasno obilježenoga drugog stavljaju spolnost u samu srž rasno obilježenih predodžaba (Yuval-Davis, 2004), maskulina, pak, retorika etnicitet percipira kao isključivo patrijarhalnu kategoriju¹². Catherine

⁸ Uputnije bi bilo govoriti o balkanskim nacionalizmima, a ne o uniformnom balkanskom nacionalizmu, upravo zbog toga što zajednički *background* ne znači i zajedničke oblike političke mobilizacije nacionalnog (Županov, 1999), kao ni zajedničke, u stvaranju nacija prisutne, elemente artifičnosti, izmišljanja i socijalne manipulacije (Hobsbawm, 1993). U konačnici, iako je protumuslimanski stav zajednička karakteristika, balkanski nacionalizmi su ozbiljno usmjereni i jedan prema drugome.

⁹ Svojevrsni izuzetak tomu je razdoblje Drugog svjetskog rata kada je “[d]io bosansko-hercegovačkih Muslimana držao da je NDH za njih bolje rješenje od Jugoslavije s velikosrpskom dominacijom. Prema njima je ustaški režim vodio posebnu politiku pridobivanja - oni su *cvijet hrvatskog naroda*, a Bosna je *srce Hrvatske*. Na taj su način bosansko-hercegovački Muslimani, kojih je tada bilo nešto više od 700 000, uključeni u korpus hrvatske nacije” (Goldstein, 2003:274). To potkrepljuje tvrdnju kako su “narod i nacija, iako uključuju i religijski čimbenik, složeni entiteti, koji sadrže i druge ključne djelatne sastavnice, primjerice: prostor, povijest, jezik, interese” (Skledar, 1998:114).

¹⁰ Ova tvrdnja zahtijeva dodatnu raspravu, osobito kontekstualizirana situacijom u BiH 1990. godine, gdje su na prvim slobodnim izborima pobijedile etnonacionalno utemeljene stranke (muslimansko-bošnjačka Stranka demokratske akcije (SDA), Srpska demokratska stranka (SDS) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ)) (Goldstein, 2003), da bi se na prvim poslijeratnim izborima 1996. godine nadmoć nacionalnih stranaka nad subetničkim i transetničkim, odnosno građanskim, strankama bila osjetno veća nego 1990. godine (Žunec, 1998).

¹¹ Postoje mišljenja kako ne samo da je muslimanska sfera postala prihvatljiva alternativa za asimilaciju, već je kao religijski model drugačiji od katolicizma i pravoslavlja, koji kao dva samostalna općekulturna modela mogu neposredno utjecati na formiranje nacije, bila osnova drugačijem kulturnom modelu i time još snažnije utjecala na nacionalni identitet. Drugim riječima, drugačija je religija unijela nove elemente u civilizaciju i kulturu i mogla poslužiti kao čvršća osnova razlikovanja (Čimić, 1998).

¹² Tematski, ovo je dio šire polemike oko nacionalnog, odnosno polemike oko povezanosti feminizma i pacifizma/ antimilitarizma, koja je postojala/postoji od 1970 – ih unutar feminističkog pokreta. Feministice Prvog svijeta, kao pripadnice hegemonističkih kolektiviteta, često nisu uvidale kako članstvo u tom kolektivitetu utječe na njihove stavove, iako su o svojim nacionalnim kolektivitetima uglavnom govorile s oporbenog stajališta, dok su feministice

MacKinnon analizirala je bosanska silovanja fokusirajući se na ulogu pornografije u bivšoj Jugoslaviji, za koju uočava kako je pornografska produkcija bila uobičajenija nego u drugim socijalističkim zemljama – Jugoslavija je prije rata, konkretno, bila zasićena pornografijom¹³, osobito nakon pada komunizma (Rejali, 1998; MacKinnon, 1994a). MacKinnon (1994a) navodi kako je seks i prije bio korišten za stvaranje, mobiliziranje i manipuliranje etničkom mržnjom, od Trećeg Reicha do Penthousea, ali nikada u toj mjeri svjesno, cinično, elaborirano, otvoreno, sustavno, s tim stupnjem tehnološke i psihološke sofisticiranosti i s ciljem uništenja čitave populacije - s ovim ratom pornografija postaje sredstvom genocida. Rezultat je analize teza kako je upravo pornografija bila ta koja je poslužila kao priprema za kasnije počinjene zločine. Primjećuje kako je silovanje u logorima uvijek uključivalo predstavu za mušku publiku - neka silovanja nisu bila samo javna, već su i snimana te su kasnije prodavana kao pornografski materijal. Takva je pornografija dalje ohrabivala muškarce na uključivanje u vojsku, u kojoj za uzvrat mogu silovati, stvarajući novu pornografiju – koja stvara nove vojnike (Rejali, 1998). Osim toga, masovna i serijska silovanja u logorima neodvojiva su od fenomena prostitucije, stoga što ona predstavlja onaj dio svakodnevnoga neratnog života koji je najbliži onome što je učinjeno ženama u

ovom ratu (MacKinnon, 1994b).

Ovaj prikaz scene rata kao masovne pornografske pozornice, muškarce s područja bivše Jugoslavije definira kao na ratni sukob motivirane isključivo svojom pornofilijom, zanemarujući istovremeno nekoliko banalnih činjenica – kako znatna pornografska produkcija postoji i u mnogim zapadnim i nezapadnim zemljama, a nije nužno pripremila na ratni sukob, kako je i u mnogim, sada bivšim socijalističkim zemljama, došlo do ratnih sukoba, a pornografska produkcija nije bila toliko uobičajena kao u bivšoj Jugoslaviji, i kao najvažnije, kako je znatan dio vojnika u vojsku ušao u sklopu mobilizacije. Nejasno ostaje još jedno pitanje. Je li riječ o tome kako su jugoslavenski muškarci iz razloga intenzivnije pornografske produkcije bili usmjereni na jednako intenzivnu konzumaciju pornografskog materijala, šifrirajući svoju patrijarhalnost kroz pornofiliju? MacKinnon (1994a) na istom mjestu izričito navodi još nešto: kako nisu postojale muslimanska i hrvatska politika etničkog čišćenja, odnosno kako nije bila riječ o recipročnom genocidu. Iako u ovom citatu iščitavam pripisivanje prije spomenute pornofilije isključivo Srbima, interpretacije prepuštam čitateljima. Ostajem na konstataciji kako ovakvi stavovi negiraju mogućnost postojanja etničkog kao projekta, odnosno kao politike granica kolektiviteta (Yuval-Davis, 2004)¹⁴. Rodno, bez mogućnosti njegovoga određenog

Trećeg svijeta žestoko proživljavale činjenicu da su dio podjarmljenog kolektiviteta (Yuval-Davis, 2004). Konačno su Floya Anthias i Nira Yuval-Davis raščlanjivanjem načina na koje žene sudjeluju u izgradnji etničkih i nacionalnih zajednica, a koje sam nacionalizam prikriva i/ili ne priznaje, presudno utjecale na postmodernističku kritiku nacionalizma i kao patrijarhalne i kao rasističke ideologije, predstavljajući jedan od najvjernijih primjera postmodernističke metode dekonstrukcije na području teorija nacionalizma (Katunarić, 2003).

¹³ “Popularni časopis *Start*, formata sličnog *Newsweeku*, politici sličnoj *The Nationu* imao je korice slične *Playboyu* i duplericu koja je pokazivala gole žene (...). Određene žene, privilegirane u komunističkom režimu i koje su se predstavljale kao one koje govore u ime svih žena, redovito su tamo objavljivale i čak povremeno bile urednice. (...) Kada je pornografija u toj mjeri uobičajena, čitava je muška populacija pripremljena na dehumanizaciju žena i uživanje u seksualnom napadu” (MacKinnon, 1994a:77).

¹⁴ “(...) Etničnost je (...) prvenstveno politički proces koji kolektivitet i ‘njegove interese’ vidi, ne samo kao rezultat općeg položaja toga kolektiviteta prema drugim kolektivitetima u društvu, već i kao rezultat specifičnih odnosa onih koji sudjeluju u ‘etničkoj politici’ s drugima unutar tog kolektiviteta. Rodne, klasne, političke, vjerske i druge

značenja za određenu etničku skupinu, klasu, političku ili vjersku skupinu, ostaje kategorija zapadnjačkog feminizma - koji se ovdje postavlja kao normativan.

Druga značajna feministička autorica Susan Brownmiller bosanska silovanja smješta u kontekst krize muškoga etničkog identiteta (Rejali, 1998). "Balkanski muškarci se zdušno bore i umiru za svoju određenu podgrupu slavenskog etniciteta, koju dalje određuju religijskim razlikama. (...) No, balkanske žene, bez obzira na etničko i vjersko podrijetlo, i bez obzira na ratnu zonu u kojoj se zateknu, bivaju protiv svoje volje potisnute u drugi identitet. One su žrtve ratnog silovanja" (Brownmiller, 1994:180). Ovo naglašavanje etničke dinamike između muškaraca i muškaraca, artikulirane u ženskom tijelu poimanom kao simbolički konstruiranome bojnomo polju na kojem muškarci izražavaju svoj bijes prema drugim muškarcima (Rejali, 1998), korespondira s nacionalističkim prikriivanjem i/ili nepriznavanjem načina na koje žene sudjeluju u izgradnji etničkih i nacionalnih zajednica, kao i s orijentalističkim podsmijehom prema etničkoj kompleksnosti. Nije jasno podrazumijeva li interpretacija ratnog sukoba kroz maskulinu etničku dinamiku nemogućnost postojanja ženskoga etničkog subjekta ili nespojivost ženskoga etničkog subjekta s ratnim sukobom, općenito ili specifično na području bivše Jugoslavije. U svakom je slučaju riječ

o zapadnjačkom feminističkom stavu koji negira ili zanemaruje raznovrsnost etničkih, nacionalnih ili etnoreligijskih identifikacija i žena i muškaraca, pripisujući nezapadnjačkom svijetu patrijarhalnost¹⁵ (sukob muškoga etničkog identiteta), a zapravo podržavajući patrijarhalnu vizuru nezapadnjačkog svijeta negiranjem mogućnosti da žene aktivno i svjesno participiraju u svojim društvima. Oštrija kritika govori o međunarodnoj feminističkoj tendenciji matroniziranja žena Juga kao pripadnica rodno represivnih drugorazrednih kultura (Čakravorti Spivak, 2003), gdje se feminizam smatra isključivo zapadnim fenomenom. I, što je već rečeno, normativnim za sve ostale izvedene feminizme.

Pravni tretman ratnoga seksualnog nasilja nad ženama unutar međunarodnih institucija zaduženih za područje bivše Jugoslavije također će podlijegati maskulinim interpretacijama etniciteta. Međunarodni sud za zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (MKSJ) silovanje eksplicitno smatra zločinom protiv čovječnosti samo onda kada je riječ o sustavnim i široko rasprostranjenim djelima; drugim riječima, kada se javlja kao dio etničkog čišćenja (Izvešće Bassiounijeve komisije; Krapac, 1995: 268). Međutim, iako teza Komisije o korištenju silovanja s dominantno određujućom svrhom etničkog čišćenja nije dosljedno argumentirana¹⁶ (Meszaros, 2004), inzistira se na razumijevanju silovanja kao

razlike igraju ključne uloge u gradnji specifične etničke politike, a različiti etnički projekti istoga kolektiviteta mogu se žestoko boriti za vladajuće položaje" (Yuval-Davis, 2004: 63).

¹⁵ Na ovom bi mjestu bilo zanimljivo uputiti na tezu kako je moderni oblik zapadnog maskuliniteta nastao u isto vrijeme i na istom mjestu kao i moderni nacionalizam (Nagel, 2003).

¹⁶ "Korelacija između slučajeva silovanja i medijskih izvješća o njima upućuje kako je medijska pozornost uzrokovala brojčani pad silovanja. Iz toga se vidi kako su zapovjednici, ako su htjeli, mogli kontrolirati navodne počinitelje. To dovodi do zaključka kako se radilo o politici koja se zalagala za korištenje silovanja kao metode etničkog čišćenja, prije nego li o politici propusta, tolerirajući rasprostranjenost silovanja". Međutim, u fusnoti Izvešća Komisije navodi se i ponešto drugačiji zaključak: "Drugi čimbenici koji su mogli doprinijeti ovoj korelaciji: činjenica kako su se već odigrali masovni premještaji ljudi koji su se odnosili na etničko čišćenje, ili kako je pozornost medija, bezosjećajno ponašanje prema žrtvama, udruženi s 'umorom' žrtava, rezultiralo padom prijavljenog broja silovanja. Moguće je i da je javnost jednostavno prestala biti zainteresirana za ovo pitanje, pa su novinari odustali od potrage za sličnim pričama" (Izvešće "Bassiounijeve komisije"; cit. u Krapac, 1995:312).

isključivo političkog čina – zločina protiv određene etničke zajednice (Mischkowski, 1997). Takvo razumijevanje silovanja kao isključivo političkog čina duboko je patrijarhalna konstrukcija. Nadalje, odredbama kojima se, primjerice, prisilna trudnoća tretira isključivo u kontekstu etničkog čišćenja, MKSJ progovara visoko seksualiziranim ratničkim jezikom. Gotovo identično, imenovanjem prisilne trudnoće genocidom MKSJ plauzibilno slijedi patrijarhalnu definiciju etniciteta prema kojoj djeca nasljeđuju etnicitet svoga oca i potkrepljuje ideju o mogućnosti izvršenja genocida masovnim silovanjem žena neprijateljske etničke skupine (Meszaros, 2004), istovremeno se približavajući nacionalističkoj sklonosti eugenici¹⁷. Ovakvo pravno pridavanje mjesta međuetničke komunikacije ženskom tijelu i pravno podređivanje ženskog subjekta etničkom subjektu (Meszaros, 2004) zahtijeva kritiku koja će biti usmjerena na dekonstrukciju ideje o etnicitetu kao fenomenu koji na području bivše Jugoslavije postoji isključivo u svojoj patrijarhalnoj inačici.

4. BALKANSKI BARBAROGENIJ

Prisutnost balkanističkog i orijentalističkog diskursa u radovima koji se bave analizom rata na području bivše Jugoslavije, stavljajući u središte pitanje etničkog, ima jednu ozbiljnu posljedicu – a to je implicitna podrška i zapadnom nacionalizmu, ili nacionalizmu blagostanja (Katunarić, 2003), i nezapadnom nacionalizmu, ili nacionalizmu samoizolacije. Vraćanje ovoj distinkciji ima osobitu svrhu. Naime, metoda selekcioniranja međunacionalnih sukoba o kojima se govori kao o etničkim, s implicitnom preporukom čitanja ovoga etničkog kao barbarskog, evidentno se

temelji na ekonomskom blagostanju. Ona se ostvaruje kroz dvije, na prethodnim stranicama razmotrene, retorike:

1. Putem retorike pripisane anakronosti nezapadnom nacionalizmu, artikuli-rane u politički značajnom stavu službenog antinacionalizma koji osuđuje nacionalističke stavove, a istovremeno daje podršku migracijskim politikama manjega ili većega restriktivnog potencijala (Castles i Miller, 2003). Ta se ofenziva antinacionalističke retorike neoliberalizma uočljivo podudara s padom komunističkih režima i intenzivnijim globalizacijskim procesima početkom 1990 – ih (Katunarić, 2003). Istovremeno, propagirani liberalni multikulturalizam determiniran je zahtjevima suvremenoga transnacionalnog kapitalizma – gdje kapital kao apstrakcija oslobađa subjekta eurocentrične ekonomske migracije da inscenira kulturu u multikulturalizmu Prvog svijeta (Čakravorti Spivak, 2004). U takvom sustavu Todorovljeva zapadnjačka ksenofilija zapravo je uvjetovani odnos u kojem se Saidov (2002) imperium pojavljuje “(...) kao trajna¹⁸, gotovo metafizička odgovornost prema gospodarenju potlačenim, inferiornim i manje razvijenim narodima” (52). Međutim, etničnost nije specifičnost potlačenih ili manjinskih skupina jer upravo je jedan od pokazatelja uspjeha hegemonijskih etniciteta mjera u kojoj su uspjeli udomačiti svoje društvene i kulturne poglede (Yuval-Davis, 2004). Taj je hegemonistički diskurs sa Zapada postupkom politiziranja prethodno esencijaliziranih kulturnih razlika stvorio uvjete u kojima nije realno očekivati od Balkana da stvori neki tolerantan, liberalan i sveobuhvatan identitet, koji slavi neodređenost i negira esencijalizam, iako postoje simptomi otpora tom dominantnom stereotipu (Todorova, 1999). Trenutno

¹⁷ Eugenički diskurs govori o *kvaliteti nacije* i smjera k biologizaciji kulturnih obilježja putem različitih politika o (bes)hrabrovanja rađanja određenih segmenata stanovništva (Yuval-Davis, 2004).

¹⁸ To *trajno* je danas prisutno kroz dva fenomena – turizam i terorizam (Peović-Vuković, 2001).

najproblematičnijim mjestom u tom hegemonističkom diskursu može se smatrati znanstveno tumačenje događaja u bivšoj Jugoslaviji u balkanskom kontekstu, koji nije balkanski, već izveden iz svega onoga što dekontekstualizirani balkanski nesretnik može pronositi.

2. Putem retorike pripisane muževnosti nezapadnom nacionalizmu, koja doprinosi fenomenu da zaštitnička nacionalistička retorika i politika nacionalizma najviše šteti manje razvijenim zemljama (Katunarić, 2003). Ekonomska i identitarna ranjivost tih zemalja postaju vidljive kroz nacionalističke zahtjeve za kontrolom ekonomije i identiteta. Uostalom, pored svih stereotipa o zaraznom balkanskom nacionalizmu, većina je nacionalizama Balkana u suštini obrambene prirode, a njihov intenzitet izravna posljedica problema nekonsolidiranih nacionalnih država i krize društvenog identiteta (Todorova, 1999). Drugim riječima, dominantne nacionalističke proklamacije uglavnom ulaze u okvir retorike samoizolacije. Etiketiranje Zapada kao zapravo beziden-

titetnog i dekadentnog postaje stalna praksa okcidentalističkog diskursa, svedivog na zanimljivu proklamaciju zaboravljenog i nevažnog umjetničkog pokreta zenitizma iz 20 – ih godina 20. stoljeća, a koji je zastupao barbarogenija kao novovjekovnog heroja elementarne čistoće i sirove neukrotive muževnosti – budući da je sačuvao vitalnost zahvaljujući žilavoj snazi svojih hajdučkih predaka, on je imao balkanizirati, dakle ozdraviti, staru kurvu Europu (Žanić, 1998). Za orijentalistički i balkanistički diskurs on je primitivan, za okcidentalistički vječan; za orijentalistički i balkanistički diskurs on je barbarin, za okcidentalistički diskurs neiskvaren. Balkanski barbarogenij, kao imaginarni konstrukt, objedinjuje sve važnije elemente orijentalističkog i balkanističkog diskursa, istovremeno stvarajući okcidentalistički diskurs, i primjenjuje ga na Europu kao prostor svoje misije. “Geografska perspektiva stvara projekcije – imaginativne, kartografske, vojne, ekonomske, povijesne ili opće kulturne projekcije” (Said, 2002: 163). Ovi diskursi njihov su neodvojivi dio. ■

□ Literatura:

- Bakić-Hayden, Milica (2001) “Reprodukcija orijentalizma: slučaj bivše Jugoslavije.” *Libra libera – Uvod u pozitivnu geografiju*, URL: http://www.attack.hr/libera/br8/milica_orient.htm (12.5.2005.).
- Banac, Ivo (1987) *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus.
- Brownmiller, Susan (1994) “Making Female Bodies the Battlefield?” U: Stiglmeier, A. (ur.): *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln, London: University of Nebraska Press. Str. 180-182.
- Castles, Stephen, Miller, Mark J. (2003) *The Age of Migration*. New York: The Guilford Press.
- [Spivak, Gayatri Chakravorty] Spivak, Gayatri Čakravorty (2003) *Kritika postkolonijalnog uma: Ka istoriji sadašnjosti koja nestaje*. Beograd: Beogradski krug.
- Ćimić, Esad (1998) “Nacija i religija.” U: Čičak-Chand, R.; Kumpes, J. (ur.) *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Str. 121-133.
- Dragojević, Sanjin (1999) “Multikulturalizam, interkulturalizam, transkulturalizam, plurikulturalizam: suprotstavljeni ili nadopunjujući koncepti?” U: Čačić – Kumpes, J. (ur.) *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Str. 77-90.

- Glenny, Misha (1992) *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*. London: Penguin Books.
- Goldstein, Ivo (2003) *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber.
- Hobsbawm, Eric J. (1993) *Nacije i nacionalizam: Program, mit, stvarnost*. Zagreb: Novi Liber.
- Katunarić, Vjeran (2003) *Sporna zajednica: Novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Krapac, D. (1995) *Međunarodni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije*. Zagreb: Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Hrvatski pravni centar.
- MacKinnon, Catharine (1994a) "Turning Rape into Pornography: Postmodern Genocide." U: Stiglmayer, A. (ur.): *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln, London: University of Nebraska Press. Str. 73-81.
- MacKinnon, Catharine (1994b) "Rape, Genocide, and Women's Human Rights." U: Stiglmayer, A. (ur.): *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln, London: University of Nebraska Press. Str. 183-196.
- Meszaros, Sara (2004) "Ratno seksualno nasilje nad ženama i Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije." *Diskrepancija* 5 (2): 7-15.
- Mischkowski, Gabi (1997) "Ratna silovanja pred međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju." U: Kačić, B. (ur.) *Žene i politika mira*. Zagreb: Centar za ženske studije. Str. 105-111.
- Nagel, Joane (2003) *Race, Ethnicity, and Sexuality: Intimate Intersections, Forbidden Frontiers*. New York: Oxford University Press.
- Paić, Ivo (1999) "Nacionalni san, tranzicija, globalizacija: obrisi promjena identiteta" U: Čačić – Kumpes, J. (ur.) *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Str. 121-137.
- Peović-Vuković, Katarina (2001) "Radikalna egzotičnost Balkana: Turistički vodiči po istočnoj Europi." *Libra libera – Uvod u pozitivnu geografiju*, URL: http://www.attack.hr/libera/br8/kate_radikal.htm (12.5.2005).
- Rejali, D. M. (1998) "After Feminist Analyses of Bosnian Violence." U: Lorentzen, L. A., Turpin, J. (ur.) *The Woman and War Reader*. New York: New York University Press. Str. 26-32.
- Rihtman-Auguštin, Dunja (1999) "Narodna kultura i hrvatski etnomit." U: Čačić – Kumpes, J. (ur.) *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Str. 183-189.
- Said, Edward W. (2003) *Krivotvorenje islama: kako mediji i stručnjaci određuju na koji vidimo ostatak svijeta*. Zagreb: V.B.Z.
- Said, Edward W. (2002) *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug.
- Said, Edward W. (1999) *Orijentalizam*. Zagreb: Konzor.
- Skledar, Nikola (1998) "Religija i etničnost." U: Čičak-Chand, R.; Kumpes, J. (ur.) *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Str. 113-119.
- Tatalović, Siniša (1995) *Manjinski narodi i manjine u zapadnoj demokraciji*. Zagreb: Prosvjeta.
- Todorova, Marija (1999) *Imaginary Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Vrcan, Srđan (1999) "Znakovita zbrka oko etničkog." U: Čačić – Kumpes, J. (ur.) *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Str. 15.-39.
- Yuval-Davis, Nira (2004) *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Žanić, Ivo (1998) *Prevarena povijest: Guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990.-1995. godine*. Zagreb: Durieux.
- Žunec, Ozren (1998) *Rat i društvo: Ogledi iz sociologije vojske i rata*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Županov, Josip (1999) "Etničnost i kultura: politička mobilizacija i opstanak." U: Čačić – Kumpes, J. (ur.) *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i

Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Str. 173-182.

•Županov, Josip, Sekulić, Duško, Šporer, Željka (2004) "Slom civilnog poretka: balkansko krvoproliće."

U: Sekulić, D. (ur.) *Sukobi i tolerancija: O društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracija.*

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. Str. 109-133.

THE BALKAN BARBAROGENIUS: THE ETHNICITY PROBLEM IN ANALYSES OF THE WAR LED ON THE TERRITORY OF THE FORMER YUGOSLAVIA

SUMMARY:

Why is the problematisation of ethnicity the foundation for analyses of the war led on the territory of the former Yugoslavia is the basic issue discussed in this text. Special attention is directed at accepting ethnicity, contextualised by geopolitical space, as nonpolitical/prepolitical and patriarchal category. The argument is that it was the result of the geopolitical contextualization of space, id est of thinking about the territory of the former Yugoslavia as "Balkanic" and "eastern"; that the accompanying geopolitical discourses got to be employed in analyses of ethnicity. The phenomenon of the reproduction of geopolitical discourses is also considered.

Accepting ethnicity as a nonpolitical/prepolitical category finds its manifestation in the rhetoric of anachronism attributed to non-western nationalism. Specifically, these territories are regarded as challenged by their cultural, ethnic, religious and identity heterogeneity. Anachronism is in particular present in the attitude of official anti-nationalism.

Accepting ethnicity as a patriarchal category on the other hand is a part of the rhetoric of masculinity attributed to non-western nationalism. The point is that the patriarchal vistas of the non-western world are being supported by the negation or disregard of the possibilities of diverse ethnic/national/ethno-religious identifications of women that is of their active and aware participation in such societies. The Balkan barbarogenius is an imaginary construct that unites all relevant elements of ethnicity within the oriental or Balkanic discourse and at the same time creates an occidental discourse in which the decadent and identity-less Europe becomes the rescue mission area

KEY WORDS

anachronism, ethnicity, masculinity, war led on the territory of the former Yugoslavia